

57
НЗ4

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
НАУКОВО-ПРИРОДОЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Том VII

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ — 1959

Kuntze R., Krytyczny przegląd szkodników z rzędu chrząszczy zarejestrowanych w Polsce w latach 1919—1933, Rocznik ochrony roślin, t. III, zesz. 2, Warszawa, 1936.

Smulikowski R., Otiorrhynchus (Col.), Polskie pismo entomologiczne, t. II, zesz. 3, Lwów, 1923.

НОВЫЕ ДАННЫЕ О НЕКОТОРЫХ НАСЕКОМЫХ — ВРЕДИТЕЛЯХ САХАРНОЙ СВЕКЛЫ ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Я. В. Брицкий, В. И. Здун

Резюме

До последнего времени считалось, что одним из наиболее распространенных и опасных вредителей сахарной свеклы в западных областях Украины является серый свекловичный долгоносик (*Tanymecus palliatus* F.).

Исследования, проведенные авторами в мае 1954 г., показали, что на черноземах и серых оподзоленных почвах некоторых районов Львовской области люцерновый долгоносик (*Otiorrhynchus ligustici* L.) представляет особую опасность для сахарной свеклы, тогда как серый свекловичный долгоносик попадает в незначительном количестве.

Массовость появления люцернового долгоносика указывает на то, что он в исследованных районах является вредителем, снижающим урожайность сахарной свеклы.

В заключение как метод борьбы с люцерновым долгоносиком рекомендуется вылавливание вредителей в краевых канавках.

NEW DATA ON CERTAIN INSECT PESTS OF SUGAR BEETS IN LVOV REGION

Y. V. Britsky and V. I. Zdun

Summary

Investigations conducted in May 1954, showed that *Tanymecus palliatus* F. occurs in slight numbers on the chernozom and grey podzolised soils of certain districts of Lvov region. Another insect — *Otiorrhynchus ligustici* L. — is particularly dangerous for the sugar beet crop here, sometimes (for instance in 1954) occurring in large numbers.

Since *Otiorrhynchus ligustici* L. develops chiefly on alfalfa and various grasses, the authors recommend autumnal excavations in order to compose a forecast of its mass appearance. The correct forecast of the appearance of the pest is essential for the organization of effective methods of fighting it.

In conclusion the method of catching the insect in marginal gutters is recommended as a method of fighting *Otiorrhynchus ligustici* L.

ЗООЛОГІЯ

НАРИС ОРНИТОФАУНИ РАДЯНСЬКИХ КАРПАТ*

Ф. І. Страутман

Фауну птахів Східних Карпат вивчали Завадський (1840), Водзицький (1851), Петруський (1840), а в останні десятиліття — О. О. Грабар (1931, 1941), Фрідріхевич (1935), Дунаєвський (1935), О. Мацілінський (1938), О. Б. Кістяківський (1950), Л. А. Портенко (1950), Ф. І. Страутман (1954).

В результаті проведених досліджень і аналізу зібраних матеріалів, особливо колекцій, що налічують тисячі шкурок, опубліковано немало цікавих праць, присвячених авіфауні гірської країни.

Особливості фауни птахів Карпат визначаються рядом причин. Серед них важливу роль відіграють: географічне положення Карпат, які зазнають впливу атлантичних і азорських циклонів, наявність Паннонської низовини біля південних передгір'їв і Волино-Подільського плато, яке обмежує гори з півночі і північного сходу. Велике значення має і та обставина, що, не будучи високими, Карпати в значній мірі вкриті лісами, які на південних і південно-західних схилах представлені гірськими бучинами, на північних і північно-східних — мішаними лісами, а на вододілі — гірською ялиново-смерековою тайгою. Вершини гір вкриті субальпійськими луками при наявності на багатьох вершинах пояса криволісся.

Не менш характерною для Радянських Карпат (що справляє прямий вплив на авіфауну гір) є досить розгалужена гідрологічна система. Річкові долини верхів'їв і правих приток Дністра, Пруту, Черемошу прорізають північні і північно-східні схили, а верхів'я і праві притоки Тиси — південні і південно-західні схили Радянських Карпат.

Визнаючи і підкреслюючи певну специфічність фауни птахів Радянських Карпат, що виявляється в наявності комплексу гірських

* Доповідь прочитана на виїзній сесії Відділу біологічних наук АН УРСР у Львові 14 жовтня 1956 р.

і тайгових видів, ми не можемо не вказати на глибокі і складні взаємовідношення і взаємні зв'язки між авіфауною гір і сусідніх рівнин. Доказом цього є те, що в гірських лісах зустрічається абсолютна більшість видів птахів сусідніх рівнинних лісів. що в глибину гір по річкових долинах проникають лісостепові птахи і птахи відкритих просторів, що гірські види відвідують сусідні низини, а також інші форми взаємозв'язків.

На основі десятирічних досліджень ми встановили для Радянських Карпат 180 осілих, гніздових, пролітних і залітних видів птахів, в тому числі: куриних — 5 видів, голубів — 4, пастушків — 3, журавлів — 1, куликів — 8, мартинів — 3, гагар — 1, норців — 2, гусячих — 4, голінастих — 3, денних хижаків — 26, сов — 11, зозул — 1, дрімлюг — 1, ракш — 3, одудів — 1, довгокрилих — 1, дятлів — 10 і горобиних — 92 види.

Однією з характерних рис авіфауни Радянських Карпат є наявність в ній тайгового комплексу птахів, представленого глухарем, рябчиком, чорним дятлом, трипалом дятлом, горіхівкою, чижем, снігуром, ялиновим шишкарем, білозобим дроздом та ін.

Однак цей комплекс слід вважати збідненим у порівнянні з комплексом північноєвропейської тайги, оскільки в Карпатах відсутні такі види, як біла куріпка, яструбина сова, бородата неясыть, ронжа, щур та ін.

При цьому слід врахувати, що тільки в зимовий час у Карпатах з'являються як зимуючі птахи канюки-зимняки, в'юрки, чечітки, білоброві дрозди, омелюхи і що лише в деякі роки в карпатській тайзі зустрічаються залітні соснові і білокрилі шишкарі, довгодзьобі горіхівки.

Поряд з бідністю тайгового комплексу спостерігається певна його ізолюваність від суцільних масивів північноєвропейської тайги широкою смугою волино-подільського Лісостепу. Більша частина перелічених тайгових видів птахів відсутня на Закарпатській рівнині і Волино-Подільському плато, де вона не знаходить необхідних умов існування, і знову з'являється біля північних меж плато на Поліссі.

Досить характерно, що в цих двох розмежованих ділянках ареалу деякі види птахів представлені різними підвидами, тобто авіфауна Карпат характеризується деяким підвидовим ендемізмом. Прикладами такого ендемізму є: 1) карпатська форма темнобрюхого глухаря *Tetrao urogallus rudolfi* замість *T. u. urogallus* (на Поліссі); 2) альпійська форма трипалого дятла *Picoides tridactylus alpinus* замість *P. t. tridactylus* (на Поліссі); 3) рудогруда форма рябчика *Tetrastes bonasia rupestris* замість *T. b. bonasia* (на Поліссі); 4) карпатська форма горіхівки *Nucifraga caryocatactes relictus* замість північної форми *N. c. caryocatactes* (на Поліссі); 5) буковинська форма білоспинного дятла *Dendrocopos leucotos carpathicus* замість *D. l. leucotos* (на Поліссі); крупна форма довгастої неясыті. *Strix uralensis macroura* замість *S. u. liturata* (в Середній Європі від Лапландії, Швеції, Норвегії, Фінляндії на південь до Прибалтики, на Уралі). Говорячи про

складні взаємозв'язки гірської і рівнинної авіфауни, ми відзначаємо, що ряд видів тайгового комплексу (чиж, снігур, чорна і чубата синиці, корольок, дрізд-горобинник) зустрічається на сусідніх низовинах, в той же час у гірську країну проникає більшість рівнинних видів птахів. Однак немало птахів, що населяють відкриті степи, чагарникові і очеретяні зарості по берегах рівнинних рік, птахи озер, ставів та інших водойм (численні качки, кулики, мартини, дрофи, стрепети, очеретяна вівсянка, ремез, вусата синиця, кобилочки (цвіркуни), очеретянки і т. д.) в гори не піднімаються.

До птахів, властивих Карпатам та іншим гірським країнам Європи, але відсутніх на сусідніх низовинах, слід віднести (крім перелічених вище представників тайгового комплексу — горіхівки, трипалого дятла та ін.) гірську вівсянку, стінолаза, альпійську завирушку, гірську пліску, гірського шеврика, оляпку.

Необхідно також відзначити, що Карпати як гірська країна, витягнута з північного заходу на південний схід, вкрита густими лісами з чітко вираженою вертикальною поясністю, є кліматичним кордоном, оскільки біля південних передгір'їв Карпат кінчається територія з м'якшим і сухішим кліматом (Угорська рівнина).

Цим і пояснюється та обставина, що Карпати по суті являють собою, з одного боку, північну і північно-східну, а з другого — південну і південно-західну межі поширення ряду видів тварин в цій частині Європи.

До південних передгір'їв Карпат ще недавно були поширені мала і велика білі чаплі, квак, шилодзьобка, які гніздилися у Закарпатській області, а зараз поширений строкатий кам'яний дрізд.

З лінією Карпат збігається північна межа поширення боролача, чорного грифа, білоголового сипа.

Ще чіткіше виступає значення Карпат як північної і північно-східної меж поширення значної групи європейських підвидів дуже поширених видів птахів. З півдня, південного заходу і заходу до Карпат поширені такі підвиди: *Tetrastes bonasia rupestris*, *Picus viridis karelini*, *Dendrocopos major pinetorum*, *Galerida cristata tenuirostris*, *Lulula arborea pallida*, *Parus ater abietum*, *Parus atricapillus assimilis*, *Turdus merula aterrimus*, *Caprimulgus europaeus meridionalis*, *Alauda arvensis cantarella*, *Sitta europaea caesia*, *Parus cristatus mitratus*, *Aegithalos caudatus europaeus* та ін. Як показали наші дослідження, характер поширення птахів у Радянських Карпатах, структура їх ареалів у межах гірської країни визначаються особливостями геоморфології, гідрологічної сітки, специфікою розподілу лісової та іншої рослинності, а також діяльністю людини в горах.

В силу неоднорідності умов існування і різної екологічної пластичності видів поширення птахів у Радянських Карпатах нерівномірне, однак воно має певні закономірності, які відображають розміри і глибину зв'язків видів з конкретними умовами існування.

Ці закономірності в поширенні настільки чітко визначені, що є можливість встановити групи птахів, що характеризуються певними особливостями поширення в горах, тобто встановити відповідні типи ареалів птахів у межах гірської країни.

В Радянських Карпатах ми встановили 14 типів ареалів.

I тип. Вид зустрічається або з'являється в усіх ландшафтах Карпат. Цей тип ареалів властивий 11 видам, серед яких переважають хижі птахи.

II тип. Вид населяє всі ландшафти зони тайги і широколистяних лісів, проникаючи лише в нижній край субальпійської зони або зовсім не зустрічаючись в її ландшафтах.

За характером зв'язку з ландшафтами субальпійської зони ареали цього типу можна розділити на кілька варіантів:

а) вид не заходить у субальпійську зону — 8 видів;

б) вид відвідує нижній край субальпійських лук — 6 видів;

в) вид населяє або відвідує ландшафт високогірних сланців — 6 видів;

г) вид зустрічається і біля краю субальпійських луків, і в високогірних стланцях — 5 видів.

Всього 25 видів.

III тип. Вид населяє вододіл, більшу частину північних і південних схилів гір, крім передгір'їв нижніх і середніх ділянок річкових долин та субальпійських лук. Ареали цього типу мають всім гірськолісових видів птахів.

IV тип. Вид населяє всі гори, крім вододілу, вкритого тайгою, і субальпійської зони. Такі особливості поширення в горах властиві 10 видам — мешканцям широколистяних і мішаних європейських лісів.

V тип. Вид населяє вододіл і північні схили, крім субальпійських луків і передгір'їв. Цей тип ареалу відображає поширення в Карпатах 10 видів птахів — представників тайгової авіфауни європейської частини СРСР.

VI тип. Вид населяє тільки південні схили, їх долини і передгір'я. Так поведуть себе на гніздуванні білоспинний дятел, балабан і орел-карлик.

VII тип. Вид населяє південні схили гір, північні і південні передгір'я і річкові долини північних схилів гір. Ареали цього типу в Карпатах мають зелений дятел, іволга, мухоловка-білошийка.

VIII тип. Вид населяє вододіл, тобто ялиново-смерекову тайгу. З масивами чистої гірської тайги зв'язано поширення глухаря і трипалого дятла.

IX тип. Вид населяє тільки ландшафти субальпійської зони. Ареал має плямистий характер. Такий ареал мають тетерев, гірський щеврик, альпійська завирушка, які населяють вершини гір і хребтів.

X тип. Вид населяє річкові долини і ландшафти субальпійської зони. Це види відкритих просторів сусідніх низин: звичайна пустельга, польовий жайворонок, камінка і луговий чекан, які

проникли в гори по річкових долинах і, слідуючи ними, досягли субальпійських лук.

XI тип. Вид населяє річкові долини північних і південних схилів гір, а в деяких випадках і їх передгір'я. За характером ареалу і глибиною проникнення в гори він ділиться на три варіанти:

а) вид незначно проникає в передгірні ділянки річкових долин — 7 видів;

б) вид глибоко проникає по річкових долинах — 18 видів;

в) вид поширений по основних і бічних річкових долинах (20 видів), а подекуди виходить на безлісі перевали. Сюди належать птахи садів, полів, лук, берегових заростей і водойм сусідніх рівнин, які проникають по річкових долинах у гори.

Всього 45 видів.

XII тип. Вид населяє тільки середні і верхні ділянки річкових долин. З гірськими річками і струмками зв'язане поширення в Карпатах оляпки і гірської пліски.

XIII тип. Вид зустрічається на гніздуванні тільки в річкових долинах південних схилів гір, іноді і передгір'їв. За характером поширення птахів у річкових долинах цей тип ареалу має два варіанти:

а) вид незначно проникає в долини південних схилів гір — 7 видів;

б) вид глибоко проникає в долини південних схилів гір — 6 видів.

Всього 13 видів.

Такі особливості поширення в Карпатах мають кільчаста горлиця, сірійський дятел, чубатий жайворонок, просянка, жовта пліска, строкатий кам'яний дрізд та ін.

XIV тип. Вид зустрічається на гніздуванні тільки в річкових долинах північних схилів гір. Галка, чечевиця і чагарникова очеретянка проникають на гніздування з Волино-Подільського плато в річкові долини приток Дністра і Пруту.

Такий аналіз особливостей поширення птахів у межах гірської країни дозволяє встановити характер зв'язку виду з гірськими ландшафтами, шляхи заселення гір рівнинними видами, а також з'ясувати екологічні вимоги видів, їх екологічну пластичність.

Попередні дані по вивченню особливостей поширення птахів у інших гірських системах — Тянь-Шані, Кримських горах і на Кавказі — підтвердили наше припущення і показали, що характер поширення багатьох видів птахів і в перелічених горах такий самий, як в Карпатах. Отже, установлені нами типи ареалів набувають загального, майже універсального для гірських країн значення.

ЛІТЕРАТУРА

- Гр а б а р О. О., Птаство Подкарпатской Руси (Avifauna Carpathiorossica), Одбиток часопису «Подкарпатская Русь», Ужгород, р. VIII, 1931.
Гр а б а р О. О., Хижое птаство Подкарпатья, Зоря, Часопис Подкарпатского общества наук, рочник I, число 1—2, Унгвар, 1941.
Кістяківський О. Б., Птахи Закарпатської області, Праці Ін-ту зоол. АН УРСР, т. IV, 1950.

Мацілінський О., Причинка до пізнання орнітофауни Кедринового заповідника під Яйцем, рукопис, бібл. Ін-ту зоол. АН УРСР, 1938.

Портенко Л. А., Очерк фауни птиц Западного Закарпатья, Сборник статей памяти акад. П. П. Сушкина, М.—Л., 1950.

Страутман Ф. И., Птицы Советских Карпат, К., 1954.

Dunajewski A., Przyczynek do znajomości fauny Czarnohory, Ptaki (Aves), Instytut badawczy lasów Państwowych, Seria A, № 8, Warszawa, 1935.

Frydrychewycz J., Ptaki zebrane w południowowschodniej części Karpat polskich, Instytut badawczy lasów Państwowych, Serja A, № 7, Warszawa, 1935.

Pietruski S. K., Verzeichniss der Vögel Galiziens, Wiegmanns Archiv f. Naturg., I, 1840.

Wodzicki K., Wycieczka ornitologiczna w Tatry i Karpaty Galicyjskie w czerwcu 1850, Leszno, 1851.

Zawadzki A., Fauna der galizisch-bukowinischen Wirbeltiere, Stuttgart, 1840.

ОЧЕРК ОРНИТОФАУНЫ СОВЕТСКИХ КАРПАТ

Ф. И. Страутман

Резюме

Отмечаются специфические черты орнитофауны Восточных Карпат, вместе с тем подчеркиваются глубокие и разнообразные взаимные связи и взаимоотношения, существующие между фауной птиц горной страны и соседних низменностей.

Выявляются подвидовой эндемизм некоторых птиц Карпат, обедненность таежного комплекса, значение горной дуги как границы ареалов многих европейских подвидов широко распространенных видов.

Изучение распространенных в Восточных Карпатах оседлых и гнездящихся птиц позволило классифицировать их ареалы и установить 14 типов ареалов, иллюстрирующих не только характер распространения, но и формы связи отдельных видов с условиями существования, их экологическую пластичность.

BIRDS OF THE SOVIET CARPATHIANS

F. I. Strautman

Summary

The author notes the specific features of the East Carpathian ornithofauna, stressing the profound and changeable interrelationships and mutual interactions existing between the birds of the highlands and the adjacent lowlands.

The subspecific endemism of certain Carpathian birds is noted, as well as the growing paucity of the taiga complex; the significance of the mountains as a boundary if the areas of many European subspecies of widespread species is emphasized.

A study of the settled and nesting birds which are widespread in the East Carpathians permits classifying their ranges and establishing 14 types, reflecting not only the nature of the distribution, but also the forms of the connection of various species with the environmental conditions and their ecological plasticity.

ДО ФАУНИ ГАМАЗОВИХ КЛІЩІВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ УРСР

І. І. Турянін

Фауна гамазових кліщів Закарпатської області докладно не вивчена. В одній з акарологічних праць про кліщів Угорщини Карпелес (1892) наводить 29 видів гамазових кліщів, з яких лише п'ять вказуються для Чорногори (Українські Карпати). У найбільш повних зведеннях по фауні кліщів Угорщини (Яблонівський, 1900) та Чехословаччини (Шторкан, 1930), до складу яких входила колись Закарпатська область, також немає даних про видовий склад гамазових кліщів цієї області.

У 1947—1950 рр. експедиції Академії наук Української РСР вивчали фауну Закарпатської області. В експедиціях брали участь також паразитологи. В результаті досліджень було опубліковано кілька повідомлень (Ємчук, 1952; Юркіна, 1952). Але в них фауна гамазових кліщів не висвітлена. С. П. Піонтовська, П. О. Руських та Д. С. Айзенштадт (1955) опублікували результати вивчення ектопаразитів комахоїдних та гризунів Закарпаття. В їх повідомленні наведено вісім видів гамазових кліщів. Деякі дані про фауну гамазових кліщів Закарпаття можна знайти також в інших працях (Бреgetова та інші, 1955; Бреgetова, 1956). В нашому попередньому повідомленні (Турянін, 1955) для фауни Закарпатської області було вказано 22 види гамазових кліщів. В результаті дальшого опрацювання колекції* ми встановили у фауні Закарпатської області ще 22 види кліщів, відомості про яких наводяться нижче.

Паразитиди — Parasitidae

1. *Parasitus* sp. Одна дейтонімфа самка знайдена у гнізді берегової ластівки на околиці м. Сваляви 21. VIII 1954 р.

* Видовий склад кліщів визначила Н. Г. Бреgetова (Зоологічний інститут АН СРСР).

ЗМІСТ

Палеонтологія

П. П. Балабай, До вивчення птераспид нижнього девону Поділля. Повідомлення I	3
С. І. Пастернак, С. П. Коцюбинський, Велетенський амоніт <i>Parapuzosia daubréei</i> Grossouvre з Волино-Подільської плити	22
С. П. Коцюбинський, <i>Inoceramus lamellatus</i> sp. n. з верхньотуронських відкладів Волино-Подільської плити	27
К. А. Татаринов, Знахідки часничниць (<i>Pelobatidae, Amphibia</i>) у четвертинних відкладах західного Поділля	32
С. І. Пастернак, Палеонтологічні колекції науково-природознавчого музею АН УРСР	36

Зоологія

Ф. І. Страутман, Зміни в орнітофауні західних областей України в ХХ ст.	42
К. А. Татаринов, Результати вивчення теріофауни західних областей України вітчизняними зоологами	49
О. П. Кулаківська, В. М. Івасик, Зараженість коропів паразитами в ставках з різним водопостачанням	63
О. П. Кулаківська, Матеріали до фауни паразитів риб водойм західних областей України	69
І. К. Загайкевич, До вивчення кормових зв'язків шкідливих лісових комах	78
Я. В. Брицький, В. І. Здун, Нові дані про деяких комах-шкідників цукрових буряків Львівської області	84
Ф. І. Страутман, Нарис орнітофауни Радянських Карпат	87
І. І. Турянін, До фауни гамазових кліщів Закарпатської області УРСР	93

Ботаніка

В. М. Мельничук, Огляд родів <i>Grimmia</i> та <i>Dryopteris</i> бріофлори УРСР	97
К. А. Малиновський, Структурні і флористичні зв'язки деяких фітоценозів субальпійського пояса Українських Карпат і питання їх генезису	116
Т. К. Зеленчук, Запаси насіння в ґрунті пасовищ Дублянської долини в околицях Львова	123

СОДЕРЖАНИЕ

Палеонтология

П. П. Балабай, К изучению птераспид нижнего девона Подолии. Сообщение I	20
С. И. Пастернак, С. П. Коцюбинский, Гигантский аммонит <i>Parapuzosia daubréei</i> Grossouvre с Волино-Подольской плиты	26
С. П. Коцюбинский, <i>Inoceramus lamellatus</i> sp. n. из верхнетуронских отложений Волино-Подольской плиты	30
К. А. Татаринов, Находки чеснотниц (<i>Pelobatidae, Amphibia</i>) в четвертичных отложениях западной Подолии	35
С. И. Пастернак, Палеонтологические коллекции Научно-природоведческого музея АН УССР	40

Зоология

Ф. И. Страутман, Изменения в орнитофауне западных областей Украины в ХХ ст.	48
К. А. Татаринов, Результаты изучения териофауны западных областей Украины отечественными зоологами	61
О. П. Кулаковская, В. М. Ивасик, Зараженность карпов паразитами в прудах с различным водоснабжением	68
О. П. Кулаковская, Материалы к фауне паразитов рыб водоемов западных областей Украины	76
И. К. Загайкевич, К изучению кормовых связей вредных лесных насекомых	82
Я. В. Брицкий, В. И. Здун, Новые данные о некоторых насекомых — вредителях сахарной свеклы Львовской области	86
Ф. И. Страутман, Очерк орнитофауны Советских Карпат	92
И. Туряннин, К фауне гамазовых клещей Закарпатской области УССР	96

Ботаника

В. М. Мельничук, Обзор родов <i>Grimmia</i> и <i>Dryopteris</i> бриофлоры УССР	115
К. А. Малиновский, Структурные и флористические связи некоторых фитоценозов субальпийского пояса Украинских Карпат и вопросы их генезиса	121
Т. К. Зеленчук, Запасы семян в почве пастбищ Дублянской долины в окрестностях Львова	131